

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

308

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

103. évfolyam

1987

1

AKADEMIAI KIADÁSOK BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DEL'ACADÉMIE HONGROISE
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV- DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA DU LIVRE ET DE LA PRESSE

103. ÉVF. 1987/1. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társ szerkesztő)

FÜLÖP GÉZA

V. KOVÁCS SÁNDOR

NAGY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11—13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

---

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900, Budapest V., József nádor tér 1., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 128 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11 488), az Akadémiai Kiadó *Stúdium* (1368 Budapest, Váci utca 22., tel.: 185—881), és a *Magiszter* (1052 Budapest, Városház utca 1., tel.: 382—440) könyvesboltjaiban.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egy időben.

HA 1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

1987.
103. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN (társszerkesztő), FÜLÖP GÉZA, V. KOVÁCS SÁNDOR,
NAGY LÁSZLÓ, REJTŐ ISTVÁN, TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A NÉVMUTATÓT ÉS A TARTALOMJEGYZÉKET ÖSSZEÁLLÍTOTTA

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Bakó Dorotya</i> : Káldy György élete és művei	73
<i>Batári Gyula</i> : Az amerikai magyar kivándorlók sajtójának kialakulása	206
<i>Borsa Gedeon</i> : A 18. századi magyarországi törvénykiadások nyomdai vizsgálata	184
<i>Borsa Gedeon</i> : A 18. századi erdélyi törvénykiadások nyomdai vizsgálata	265
<i>Csaba Gabriella</i> : Bródy Sándor újságírói tevékenysége a századfordulón	294
<i>Enyedi Sándor</i> : Aranka György erdélyi társaságai	249
<i>Heverle László</i> : A Martinovic-páholy és a Világ	102
<i>Ötvös Péter</i> : Egy főúri könyvtár 1772-ből	1
<i>Papp Júlia</i> : Egy 18. század végi illusztrált zsebalmanach	278
<i>Pavercsik Ilona</i> : Volt-e a reformátusoknak Kassán nyomdája?	173
<i>Sipos Gábor</i> : Misztótfalusi Kis Miklós betűhagyatéka a kolozsvári református nyomdákban ..	88
<i>Szelestei N. László</i> : A jezsuiták történeti forrásgyűjtésének kezdetei Magyarországon	161
<i>Varga Sándor</i> : A „Petrik 1860–1875” kiadástörténete	19
<i>Závodszy Géza</i> : Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője	10

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bukovszky Andrea</i> : A „három História” népszerűségéhez	47
<i>Dán Róbert</i> : Tótfalusi Kis Miklós és a héber filológia	32
<i>Enyedi Sándor</i> : Aranka György magyarországi levelei Bánffy György gubernátorhoz 1794-ből	224
<i>Fehér Katalin</i> : A felvilágosodás európai gondolkodóinak pedagógiai művei a hazai gyűjtemények- ben	48
<i>Fehér Katalin</i> : Cserey Farkas pedagógiai művének kiadásáról és visszhangjáról (1806)	137
<i>Fekete Csaba</i> : Tormássi János országgyűlési prédikációinak második kiadása	44
<i>Fekete Csaba</i> : Calvin tananyag volt Magyarországon a 16. század végén	312
<i>Gömöri György</i> : Ismeretlen Szenci Molnár versfordítás 1617-ből („Az utolsó ítéletről”)	119
<i>Gyárfás Ágnes</i> : Bárány Péter magyar Pszichológiájának szöszedete	126
<i>Haiman György</i> : Munkamegosztás a régi nyomdász és a könyvkötő között	315
<i>Indali György</i> : A kassai akadémiai nyomdájának könyvkereskedelmi jegyzékei	122
<i>Klein Róbert</i> : Az Országos Színészeti Tanoda könyvtárának megalakulása	140
<i>Kókay György</i> : A bécsi publicisztika és a magyar felvilágosodás	229
<i>Kovács Sándor Iván</i> : A Tótfalusi-kurziválások és az elveszett „Valedictoria” részletei a „Mentség”-ben	39
<i>László Mihály</i> : Pázmány Péter könyvtárának két kötete	221
<i>Lengyel András</i> : Az 1938. évi sajtótörvény tervezete és József Attila	150
<i>May István</i> : A sárospataki kéziratár Tompa-variánsa	51
<i>Monok István</i> : Johannes Henricus Bisterfeld és Enyedi György két levelezés-kiadásban	317
<i>Soltész Zoltánné</i> : Tótfalusi Kis Miklós kiadványai	36
<i>Szabó András</i> : 16. századi tanárok könyvei Sárospatakon	306

IV

<i>Torda István</i> : A naptár-vita és egy ismeretlen debreceni nyomtatvány	217
<i>Tóth András</i> : Jelzetátszámozás az Egyetemi Könyvtár kéziratára „G” szakában	144
<i>Udvari István</i> : Adalékok egy szlavista könyvtáros életrajzához	53
<i>Varga Imre</i> : Egy hitelesnek bizonyult kuruc vers	221
<i>Varga Imre</i> : Színházi kelléktár 1663-ból	327
<i>Varga Sándor</i> : Kiegészítések a „Petrik 1712—1860” kiadástörténetéhez	146

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Pótlások és igazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok első két kötetéhez. VI.	57
<i>Kathona Géza</i> : Ismeretlen régi magyar nyomtatványok J. S. Klein „Nachrichten” c. művének kéziratban levő negyedik kötetéből	64

FIGYELŐ

<i>Böhm Orsolya</i> : A magyar irodalom fogadtatása a bécsi folyóiratokban 1800—1820 között ..	235
<i>Kisari Balla György</i> : Térképrajzok a kódex-kiállításon	237
<i>Kókay György</i> : V. Kovács Sándor (1931—1987)	153
<i>Sz. Koroknay Éva</i> : Művészi könyvkötések régen és ma	153

BIBLIOGRÁFIA

<i>Bakó Dorottya</i> : A magyar könyv-, könyvtár-, nyomda- és sajtótörténeti szakirodalom 1986-ban	332
--	-----

SZEMLE

Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. Győr, 1986. (<i>Fehér Katalin</i>)	70
Kovács Máté emlékkönyv. Bp. 1983. (<i>Szabó Tibor</i>)	240
Lexikon des gesamten Buchwesens. 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart, 1986. (<i>Borsa Gedeon</i>)	155
Magyar Könyvészet 1921—1944. (<i>Kelecsényi Ákos</i>)	68
Magyar neveléstörténeti irodalom 1800—1944. Bp. 1985. (<i>Fehér Katalin</i>)	70
Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533—1657. Bp.—Szeged, 1986. (<i>Szabó András</i>)	239
Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter. München, 1984. (<i>Veszprémy László</i>)	157
Náday Károly—Sáfrán Györgyi: Történeti kutatások Kufsteinban. Bp. 1984. (<i>Mázi Béla</i>) ..	69
Pázmány Péter emlékezete. Róma. 1987. (<i>Fülep Katalin</i>)	244
Petőcz Károly: Réthy Lipót szarvasi nyomdája. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	245
Pfeiffer János—Szigeti Kilián: A veszprémi székesegyház zenéjének története. München, 1985. (<i>Solymosi László</i>)	156
Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I—II. 1561—1773. (<i>Kilián István</i>)	241
Strassburger, Bert W.: A Rámbám élete és műve. Bp. 1985. (<i>Dán Róbert</i>)	70
Szántó Tibor: A magyar plakát. Bp. 1986. (<i>Indali György</i>)	247

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Árpád 296
 Absolon (bibl.) 42–43
 Acsay Ferenc 84
 Adányi András 125
 Addison, Joseph 229
 Adriányi Gábor 156
 Ady Endre 114
 Ágoston, Szent 8, 122
 Ágoston Péter 105, 116
 Aigner Lajos 20–22, 25–29
 Alajos, Szent (Gonzagai) 123–125
 Alárdi Mihály 76
 Alaszakai Pál 85
 Alexander Bernát 129–130
 Almády 116
 Althoff, Gerd 158
 Alting, Jakob 36–37
 Altmann, Friedrich 140
 Alvarez, E. 37–38, 123–124
 Alvinczi Péter 124, 226
 Ambrosius Lám Sebestyén 240
 Ambrus Zoltán 296
 Amurates 39, 42–43
 András, II. (magyar király) 125
 András Mária 65
 Andrásy Gyula 302
 Andreae, Jacobus (alias Faber) 240
 Ange, Maximilien de l' 321–322
 Angenendt, A. 157–159
 Anonymus (P. mester) 125
 Antal, Szent (Páduai) 124
 Antoine, Gabriel 123–124
 Antonius, Samuel 67
 Ányos Pál 1
 Apáczai Csere János 32, 35, 43
 Appeldorn, Georg 315
 Apponyi Albert 301
 Aquaviva generális 76, 78
 Aranka György 10–11, 224–228, 249–264
 Arany János 26, 51, 69, 207, 291
 Arányi Zsigmond 106
 Arator István I. Szántó A. I.
 Argenti, Giovanni 77–78, 83
 Armbruster, J. M. 236
 Arnauld, Antoine 8
 Árpád (fejedelem) 292
 Árvai Mihály 125
 Árvayné Rényi Zsuzsanna 287
 Asbóth Oszkár 56
 Asbóth Sándor 214
 Asterius, Justus (álnév) I. Stella, J. T.
 Atanáz, Szent (Alexandriai) 320
 Attila (hun fejedelem) 278–279, 281, 287–291
 Augustinus I. Ágoston
 Bábai Gy. 49
 Bach, Alexander 20
 Baer, B. 34
 Bajza Lenke I. Beniczkyne B. L.
 Bakó Dorottya 73–87
 Balassa József 117–118
 Balassi Bálint 37, 121
 Balázs Piri László 290
 Bálint Lajos 104–110, 115
 Ballagi Aladár 150
 Ballagi Géza 11–12, 17, 46
 Ballóné Mike Ágnes 245
 Balog János 47
 Balsaráti Vitus János 310
 Bán Imre 40–41, 43
 Bánffy György 89, 91, 99
 Bánffy György (erdélyi gubernátor) 224–228,
 249, 253–254, 256–258, 261, 263
 Bánffy Dezső 301
 Bánffy Terézia 98
 Banner János 152

- Bannister, H. M. 121
 Bánóczy József 130
 Baracs Károly 116—117
 Bárány Mihály 66
 Bárány Péter 126—137
 Barco Vince 227
 Barcza József 12
 Bárczai János 175—176
 Bárczi Géza 131
 Bárczy Benó 207
 Barits Adalbert 11, 13, 16
 Barlay Ö. Szaboles 77
 Báróczy Sándor 126
 Barth, Johannes 265—267
 Barton, Peter F. 3, 9
 Bartsch, Conrad Dominik 48, 230—231
 Basedow, Johann Bernhard 49
 Basta, Giorgio 77
 Batári Gyula 206—216
 Báthory István (erdélyi fejedelem) 217
 Báthory István, Ecsedi 309, 311
 Báthory Zsigmond (erdélyi fejedelem) 119
 Báthory Zsófia 325
 Báthoryak 77
 Batsányi János 260
 Báltaszéky Lajos 296
 Batthyány II. Ádám 2
 Batthyány Ferenc 59—60
 Batthyány Fülöp 60
 Batthyány Ignác 250
 Batthyány I. József 4
 Batthyány I. Lajos 2
 Batthyány Károly József 1—9
 Batthyány Lajos 2
 Bayer 241
 Beanlien, Armand 318
 Beauchesne, Gabriel 318
 Beaumont, Maria 49, 97
 Becker, W. 34
 Beigler, Johann 330
 Beimel József 246
 Bél Mátyás 6, 49, 125
 Bell, A. 50
 Benczúr Gyula 247
 Benda Kálmán 9, 17, 180, 220, 315
 Benedek Elek 296
 Beneschovinus, Trajanus 65
 Beniczky Péter 125—126
 Beniczkyné Bajza Lenke 212
 Benkinn, Magdalena 66
 Benkő József 250
 Benyák Bernát 129—131
 Benyovszky Károly 329
 Beöthy Zsolt 126
 Bercsényi Miklós 179—181
 Beregszászi Péter 95—96, 217—220
 Beretzka Péter 44
 Berkovits 215
 Berlász Jenő 127
 Berlász Piroska 58
 Bernáth Lajos 242
 Bernhard Máté 59—60
 Berstein, Eduard 299
 Bessenyei György 49, 229—231, 249—252
 Bethlen Farkas 6
 Bethlen Gábor (erdélyi fejedelem) 81—83, 85, 317
 Bethlen Gergely 256
 Bethlen Miklós 36, 89
 Bethlen Péter 317
 Beythe Imre 59—60
 Biesman 124
 Bihari József 56
 Biró Ferenc 50
 Biró Lajos 117—118
 Biró Mihály 247
 Bisterfeld, Johannes Henricus 317—327
 Bitskey István 82, 221, 244
 Blendinger, Joannes Henricus 66
 Bloch, Eduard 140
 Blumauer, Alois 230
 Blume, Clemens 121
 Bocatius János 239—240
 Bock, F. S. 323
 Bocskai István (erdélyi fejedelem) 78
 Bod Péter 98, 173—174, 249—250, 252
 Boér József I. Récsei B. J.
 Boethius, Anicius Torquatus Severinus 126
 Bogáthi Jánosné 314
 Bogdán István 317
 Boilaux 7
 Bókay Árpád 102, 111, 114
 Bombenstein, Elisabeth 65
 Bonyhai György 91
 Borgolte, M. 157—158
 Bornemisza Anna 314
 Bornemisza Péter 122
 Borostyáni Nándor 294
 Borsa Gedeon 21, 57—64, 155—156, 184—205,
 265—277
 Bots, Hans 317

- Bouillon, Gottfried 243
 Bourdaloue, Louis 8
 Böhm Orsolya 235—237
 Bölöni György 108
 Brecht, Clemens 66
 Brewer-nyomda 38, 186
 Brewer, Lorenz 65
 Brewer, Samuel 65, 180
 Brigitta, Szent 57
 Bródy Sándor 294—305
 Broghatius, Gabriel 175
 Broughton, Hugo 119
 Bucsay Mihály 312
 Budai János 315
 Budai Parmenius István 10
 Buday György 151—152
 Buday Margit 151
 Bukovszky Andrea 47—48
 Burgstaller, Christoph 330
 Burns, Robert 207
 Busa Margit, V. 70
 Buxtorf, Johannes 33—35
 Büky Béla 79
 Bükyné Horváth Mária 190
 Bzovius, Abraham 221
- Cain, Mentor 315
 Calagius, Andreas 66
 Calepinus 309
 Calixtus, Georgius 322
 Calovius, Abraham 323
 Calvin, Jean I. Kálvin J.
 Camerarius, Philip 119
 Campe, Joachim Heinrich 49—50, 126
 Čaplovič, Ján 180
 Caraffa, Antonio 176
 Cartesius I. Descartes
 Catilina, Lucius Sergius 113
 Catullus, Caius Valerius 7
 Ceglédi Ferenc 309—310
 Champollion, Jean-François 233
 Chesire, Neil M. 11
 Chrosologus 49
 Chyba, Karel 60
 Chytraeus, Nathan 121
 Cicero, Marcus Tullius 7, 113, 124
 Clauberger, J. 91
 Collin, Matthäus v. 236
 Comenius, Johannes Amos 37, 49, 317, 319
 Concha Győző 10, 12—13, 17
- Cordier, Marthurin 37—38
 Corneille, Pierre 7
 Corvinus (kiadó) 121
 Cowdrey, Herbert Edward John 158
 Cramoisius, Sebastianus 322, 324
 Crellius, Johannes 321—327
 Croner, David 65
 Croner, Eva 65
 Croner, Johann 65
 Crusius, Florian 327
 Crusius, Martinus 310
 Csaba (királyfi) 291
 Csaba Gabriella 294—305
 Csabai Mátyás 311
 Csákány B. József 88
 Csáky-család 170, 174
 Csáky István 49, 174, 176—178
 Csáky Loebenstein, Eva-Marie 7
 Csáky Péter 62
 Csanádi János 218
 Csanak Dóra, F. 127
 Csanda Sándor 221
 Csaplár Benedek 127
 Császár Elemér I
 Császár György I. Kassai Cs. Gy.
 Csáth Géza 108
 Csatnaki Endre 328
 Csécsényi Svastics Ignátz 285
 Csécsi János, id. 173—183
 Csécsi János, ifj. 173, 182
 Csécsy Imre 152
 Csekey István 189, 194
 Cseles Márton 161, 164
 Csengery Antal 141—142
 Csepregi Ferenc 91
 Cserey Farkas, ifj. 137—139
 Csicséri Orosz Pál 182
 Csiky Gergely 212
 Csóka J. Lajos 250, 252
 Csókás Péter I. Laskai Cs. P.
 Csokonai Vitéz Mihály 263, 291
 Csonka Ferenc 82
 Csulak Sámuel I. Dobrai Cs. S.
 Csulyak Ferenc I. Miskolci Cs. F.
 Csulyak István I. Miskolci Cs. I.
 Csukássy József 295
 Czakó Elemér 123
 Czapári László 285
 Czegle Gedeon 183
 Czegle Imre 182—183

VIII

- Czeglédi Imre 294
Czinczár Lonci 294
Czóbel Minka 297
Czuczor Gergely 69—70
- Daciere, Anne, Lefebvré 7
Dallos Miklós 84
Dán Róbert 32—36, 70—71
Dankanics Ádám 50
Dávid király (bibl.) 233
Deáki József 93
Deáki Sámuel 97
De Backer 179
Debreczeni György 91—92
Decsi Gáspár 219
Decsi István 311
Defoe, Daniel 229
Dégi Pál l. Szegedi D. P.
Deguignes 287
Demény Lajos 221
Demjén (Demien, Demién) Antal 227
Demjén László (könyvkereskedő) 20
De la Place, Josue 325—326
Derschwam, Johann 239
Descartes, René 318
De Scobar, Bartholomaeus 221
Dettelbach József 285
Deutschmann, Johann 66
Dezsényi Béla 153
Dézsi Lajos 32—39, 173—174
Didon, P. 318
Diner-Dénes József 103
Dobó István 243
Dobokai Sándor 77, 85
Dobrai Csulak Sámuel 88
Dobranszky Adolf 53
Dobronaki György 84
Dobrowsky Ágost 19, 30, 147
Dobrowsky, Stepanus 181
Dóczy báró 302
Dombi Béla 328
Dombrinus, Christophorus 84
Donatus, Aelius 37—38, 123
Dosztojevszkij, Fjodor M. 55
Dörnyei Sándor 204
Draskovith János 57
Dresser, Matthaeus 240
Dubniczai István 125
Dubowsky, Joannes 181
Dufrene, Maximilian 124
- Dugonits András 126, 131, 287
Duhr, Bernhard 75
Duns Scottus 124
Durstmüller, Anton 186—187
Dülfer, Kurt 319
Dümmerth Dezső 162, 164
- Eckhardt Sándor 13, 49, 121
Ecsedy Judit, V. 59, 186, 204, 267
Edelberga, Joannes 315
Éder Zoltán 250
Eggenberger (könyvárus) 141
Egressy Gábor 140 143
Eifleri, Michael 66
Eisenberg, Petrus 328
Eisler Mátyás 32
Elek László 245
Elek Sándor 315
Elia Levita 33
Ellinger-nyomda 11
Endrődi János 281
Enyedi György 317—327
Enyedi Sándor 224—228, 249—264
Eöttevényi Nagy Olivér 222
Eötvös József 142
Erasmus, Desiderius Rotterdamus 37—38
Erdélyi Ilona, T. 127
Erdélyi János 127—128
Erdélyi Sz. Gusztáv 210, 213—216
Erdélyi Sz. Gusztávné 210, 214—215
Erdődy Julianna 49
Ernst Lajos 290
Ernyei József 156
Erzsébet (francia királyné) 75
Esze Tamás 182
Eszka (Attila felesége) 287, 289
Eszter (bibl.) 222
Eszterházy-család 170
Eszterházy Antal 181
Eszterházy Pál 179
- Fáber Oszkár 106, 108
Fabó András 64, 66
Fabricius Balázs l. Szikszai F. B.
Fabvricius, Georg 66
Fabricius György l. Gönci F. Gy.
Fabronius, Hermann 63—64
Fallenbüchl Zoltán 83
Faludi Ferenc 49
Faragó Géza 247

- Farkas Eleonóra 51—52
 Farkas Ferencz 47
 Farkas Géza 212
 Farkas Imre 62—63
 Farkasházy Hugó 106
 Fatio, O. 312
 Fazekas József 184, 186, 265
 Fazekas Mihály 291
 Fechner, Jörg-Ulrich 3
 Fegyverneki L. Izsák 306—309, 311
 Fehér Erzsébet 150—151
 Fehér Ipoly 222
 Fehér Katalin 48—51, 70, 137—139
 Féja Géza 152
 Fejér György 11
 Fekete Csaba 44—46, 312—315
 Fekete János 287
 Félegyházi Tamás 220
 Feleki Béla 111
 Felinus, Bonaventura 63
 Felvinczy György 255
 Fénelon, François de Salignac de la Mothe 6—7, 49—50, 126
 Fenesi György I. Fenyvesi György
 Fényes Adolf 247
 Fényó Sándor 296
 Fenyvesi György 180, 243
 Ferdinánd, II. (magyar király) 15, 81, 86, 119
 Ferdinánd, V. (magyar király) 246
 Ferenc, Szent (Assisi) 124
 Ferenc, Szent (Xavéri) 124
 Ferenc, I. (magyar király) 127, 192, 269
 Ferenc József, I. (magyar király) 303
 Ferencffy Pál 81—82, 84
 Ferenczi Zoltán 38, 88, 90
 Ferenczy Károly 247
 Fest Sándor 10
 Festetics Leó, gr. (Tolnai) 140, 142
 Feszty Árpád 291
 Feuerbach, Ludwig 129
 Fielding, Henry 7
 Figyelmessy Fülöp 214
 Fináczy Ernő 124
 Fischer Kristóf 126
 Fitz József 220
 Flegler Sándor 284—285
 Florus, Lucius 124
 Fodor, Stephanus 85
 Fodorik Menyhért 315
 Fontenelle, Bernard Le Bovier de 7
 Forgách-család 170
 Forgách Miklós 48
 Forró György 85
 Forster, Johann 33—34
 Földes Imre 247
 Förster, L. 34
 Fraknoi (Frankl) Vilmos 82, 84, 127, 315
 Francke, August Hermann 49
 Frank, Adam 320
 Franklin, Benjamin 14—15
 Franzl, Johann 81
 Fráter Jánosné 54
 Freise, Eckhard 158
 Friesy Ádám 245
 Froschoverus, Cristophorus 309
 Futaky László 54
 Futala Tibor 241
 Füleki András 183
 Fülep Katalin 244—245
 Fülöp Géza 241
 Fülöp Zsigmond 105
 Fünsterpusch-nyomda 276
 Fünsterpusch, Jakob 202
 Füredi Mór 296
 Gál István 14
 Galavics Géza 290—291
 Gall (faktor) 196
 Gall, Franz 73
 Gallen, Johann 239
 Galler, Hieronymous 121
 Garai Judit, Sz. 54
 Garázda Péter 153
 Gárdonyi Albert 122 123, 188 190, 284
 Gáspár Zoltán 151—152
 Gazda István 70
 Gazur Mátyás 65
 Gebhardi, Lajos Albert 281, 284, 287 289
 Geigner, Ludwig 33—34
 Gejza József 93
 Gelbhaar Gergely 57
 Gellei 49
 Gellériné Lázár Márta 278
 Gellért, Szent 157
 Gellert, Christian Fürchtegott 8
 Gellért Oszkár 148
 Georgius, Michael 66
 Gergely, XIII. (pápa) 217
 Gergely György 46
 Gergely Mihály 46

X

- Gergely Samu 226
 Gerő György 243
 Gerő Ödön 107—108
 Gerster Árpád 214
 Gertrud, Szent 123
 Gervasius, Canturiensis 158
 Gessner, Konrad 310
 Géza (fejedelem) 285, 292
 Ghelen-nyomda 275
 Giocoso 7
 Gittichius, M. 323
 Glatz, Jakob 49, 236
 Glatz Oszkár 247
 Goda Géza 108
 Goldast, Melchior v. Haimnisfeld 119
 Goldtfus, Heinrich 330
 Gottsched, Johann Christoph 5, 8
 Gömöri György 119—122
 Gönci Fabricius György 311
 Gönci István 240
 Gönyüi András 182
 Görgey Artur 70
 Görög Demeter 127, 229—230
 Görömbei András 285
 Gőz András 47
 Gőz Mihály 47
 Granelli, Giovanni 126
 Gräser, Andreas 328
 Gray, J. 281
 Grexa Gyula 291
 Gritner J. 291
 Groot, Willen de 320
 Grossing, Franz Rudolf 14, 16
 Grotius, Hugo 318, 320—323
 Grotius, Ludwig 321
 Grundel, Johann Benedikt 67
 Gruter, Jan 119
 Grüngras (nyomda) 62
 Grünwald Béla 291
 Grynaeus, Johann Jakob 218, 240, 308—309
 Gulyás József 173
 Gulyás Pál 19—20, 179, 189—190, 220
 Gutheil Jenő 156—157
 Guthrie, W. 281
 Guzmics Izidor 70
 Gyalui Farkas 98
 Gyarmathi 49
 Gyenis András 164
 Gyergyai Albert 63
 Gyórfi Iván 26
 György, Szent 77
 György Aladár 27
 György Endre 296
 Gyula (fejedelem) 292
 Gyulay Pál 140—142, 149
 Haan Lajos 65
 Hacothen, Jonathan ben David 71
 Haiman György 38, 88—89, 91, 93—94, 97—98, 100, 315—317
 Hajnal Mátyás 85, 121
 Hajnóczy József 17, 48, 226, 230—231
 Haller, Albert 8
 Haller János 37, 47—48
 Hámán (bibl.) 222
 Hambacher, Johann 67
 Hargittay Emil 245
 Harsányi István 11—13
 Harsányi Sándor 214
 Hartlibbal, Samuel 319
 Haunold, Johann 239
 Hautz, Johann Friedrich 308
 Havas Géza, K. 152
 Heckenast Gusztáv 25
 Hegyi József 281
 Heinricus, Autisiodorensis 158
 Heller, A. 208
 Heltai-nyomda 217—218
 Heltai Gáspár, ifj. 77
 Heltai Gáspár 155
 Heltai János 311
 Heltai Jenő 296
 Helvetius, Claude Adrien 48—49, 230—231
 Henricus, Nicolaus 306
 Henrik, I. (német király) 288
 Henrik, II. (német-római császár) 158—159
 Herczeg Ferenc 152, 297
 Herepei János 32, 90—91, 93, 96—98, 314
 Hermann, Jörg 5
 Herner János 245
 Hervay Ferenc 285
 Heucher, Johann Heinrich 67
 Heutschius, Philipp 65—66
 Hevelius I. Howelcke, Johann
 Hevenesi Gábor 124, 161—165
 Heverde László 102—118
 Hevesi Simon 71
 Heyne, Chr. Gottl. 281
 Hidi Gergely 125
 Hieronymus I. Jeromos

- Hiob Ludolf 162
 Hnatyuk, V. 53
 Hobson, Anthony 3
 Hochmeister, Adolf v. 267, 269—270, 275
 Hochmeister, Martin 267—268
 Hodászi Lukács 313
 Hoffgreff György 155
 Hoffhalter Rudolf 217—220
 Hofnerus, Erasmus Sabinus (álnév) l. Fabronius
 Holl Béla 78, 83—84, 121—122
 Holovics Flórián 78
 Hóman Bálint 161
 Homerosz 7
 Horányi Elek 11
 Horatius, Quintus Flaccus 7
 Horkay László 127, 130
 Horvát István 11
 Horváth Ádám 127
 Horváth Ambrus 130
 Horváth Barna 152
 Horváth Cyrill 173, 179, 182
 Horváth Gyula 296
 Horváth János, ifj. 161
 Horváth Mária l. Bükyné H. M.
 Horváth Márton 241
 Horváth Tibor 241
 Horthy Miklós 54
 Howelcke, Johann 327
 Hölvényi György 161
 Hörk József 328
 Hubay Ilona 185—186
 Huszti István 66
 Hutter, Leonhard 63—64
 Huttera A. 214

 Ignác, Szent (Loyolai) 124—125, 243
 Ignotus Pál 150—151
 Illei János 126
 Illyés András 87
 Inchofer Menyhért 162, 165, 167
 Indali György 122—126, 247—248
 Intze Mihály 98
 Irinyi Károly 220, 315
 Irmény Ferenc 296
 Isidorus, Pelusiotia 320
 István, I., Szent (magyar király) 124, 245
 Istvánffy Éva 57
 Istvánffy Miklós 6, 245
 Ivanich György 179—180
 Iványi Béla 123, 174, 188—190, 239

 Iványi Grünwald Béla 247
 Izajás (bibl.) 78

 Jakab Elek 88, 91, 94
 Jakab János 215
 Jakó Zsigmond 33—36, 39—41, 43, 88—94, 96, 98,
 100
 Jancsó Elemér 225—228, 249, 253—255, 260—263
 Jancsó Károly 116
 Jankovich Miklós, ifj. 226
 János, Szent (Keresztelő) 123, 157
 János, Szent (Aranyszájú) 320
 János, Szent (Nepomuki) 123—124
 János, XXII. (pápa) 16
 Janovics Pál 296
 Janovits Emil 294
 Jansonius, Johannes 173
 Janssen, Frans A. 316
 Janus Pannonius 153, 238
 Jászi Oszkár 102—118
 Jeromos, Szent 124
 Jessenius, Johannes 66
 Jeszenszky, Esaias 66
 Joáb (bibl.) 42—43
 Johnson, Samson 320
 Jókai Mór 212
 Jólesz László 71
 Jordanus, Thomas 66
 Josue (bibl.) 310
 József Attila 150—152
 József, II. (magyar király) 1, 3, 14—16, 129, 189,
 229—231, 250—251, 267, 293
 Jöcher, Christian Gottlieb 64
 Juháros 241
 Juhász Ferencné 295
 Juhász Sámuel l. Kaposi J. S.
 Júlia, Szent 123
 Julianus 161
 Junius, Franciscus 33—35
 Jurás István 211
 Just Gyula 110—111

 Kács 137
 Kádár Jolán l. Pukánszkyne K. J.
 Káldi Ferenc 73
 Káldi György 73—87
 Káldi Ignác 73
 Káldi István 73
 Káldi Márton 73—80, 85
 Káldos János 321

XII

- Kálmán Farkas 44
 Kálnoki Izidor 296
 Kálvin János 35, 239, 310, 312—315
 Kamarási György 93
 Kamuti Farkas 82
 Kant, Immanuel 130
 Kaposi István 173
 Kaposi Juhász Sámuel 36, 37
 Kaprinai István 124 226
 Kapronczai Nyerges Ádám 96—98
 Karcag Vilmos 212
 Károly, III. (magyar király) 2, 222
 Károlyi András 309
 Károlyi Gáspár 173
 Kassai Császár György 310
 Kassák Lajos 152
 Katalin, II. (orosz cárnő) 14
 Kathona Géza 64 67, 315
 Katona István 11
 Kazinczy Ferenc 11 13, 126—127, 137—139, 237, 260, 263
 Kazinczy Ferencné Török Sophie 70
 Kazy Ferenc 81, 85
 Keckermannus, Bartholomaeus 119, 320
 Kecskeméti Mihály 177
 Keczer, Johannes 329
 Kelcz Imre 125
 Kelecsényi Ákos 68 69
 Kelemen, VIII. (pápa) 76
 Kelemen Didák 124
 Kelemen Lajos 93
 Kellern, Johann Bernhard 66
 Kemény Lajos 311
 Kemény Simon 97
 Kemény Zsigmond 302
 Kempen, Johann 20
 Kempis Tamás (Thomas Hemerken v. Kempen) 8, 73
 Kende Géza 206, 208, 210, 215
 Kenéz Győző 180
 Keöncz Boldizsár 113
 Kerekes Sámuel 127, 229
 Kereskényi Ádám 126
 Keresztury József 230
 Kertbeny Károly 25—27
 Kertész Gyula 68—69
 Keserü Bálint 239
 Keszthelyi Nándor 152
 Ketskeméti Zsigmond 285
 Ketzfel, Wolfgang 64
 Keveházi Katalin 315
 Khevenhüller, gr. 2
 Khór Gyula 28
 Khór és Wein-féle nyomda 26—28
 Khuen-Héderváry Károly 104, 110, 301
 Kiefer, Conrad 49
 Kilián Dániel 181
 Kilián Frigyes 25
 Kilián István 241—244
 Kimhi, David 33
 Kis Béla, I. Zilahi K. B.
 Kis György 92—93
 Kis István I. Szegedi K. I.
 Kis János 237
 Kisari Balla György 237—238
 Kisfaludy Károly 290
 Kiss Ádám 65, 66
 Kiss Áron 127
 Kiss Mária I. Nagyné K. M.
 Kiss Péter 66
 Kiszlingstein Sándor 19, 28—29, 31
 Klaniczay Tibor 11, 161, 310
 Klebelsberg Kunó 161
 Klein János 64—67, 175
 Klein Jánosné 175
 Klein Mór 71
 Klein Róbert 140—144
 Klesch, Daniel 65
 Knauz Nándor 220
 Kodály Zoltán 40
 Kohányi Tihamér 213—214
 Kohári 215
 Kohn Dávid 296
 Kókai Lajos 25
 Kókay György 48, 127, 153, 229—231
 Kollár, Ján 223—224
 Kollonich Lipót 161—165
 Kolozsnyai Mária 53
 Komáromi Csipkés György 32, 35
 Komjáthy Miklósné 68—69
 Koncz József 97
 Kondor Alfréd 296
 Kónya Imre 309
 Kónya Zoltán 247
 Kopcsányi Márton 57—58
 Koppi Károly 130
 Korbuly József 295
 Kornis Gyula 126—127
 Kornis Károly 206 208
 Koroknay Éva, Sz. 153—154

- Korzenski, Johannes 60
 Kós Károly 291
 Kósa János 11—13
 Kosáry Domokos 10, 161, 284—285
 Kossuth Lajos 213, 300, 304
 Kovachich Márton György 225, 228, 256—261
 Kovács Imre 285
 Kovács János 214
 Kovács Máté 240—241
 Kovács Sándor Iván 39—44
 Kovács Sándor, V. 153
 Kozma Vazul 246
 Köcski Lukács 311
 Kőhegyi Mihály 245—246
 Köleséri Sámuel 89—90
 Kömlei János 291
 Körösfői-K. Aladár 291
 Kötting, B. 159
 Kóvári Aladár 217
 Kövesdy Pál 123
 Krakkai Demeter 218
 Kretschmer, Albert 141
 Kretschmer, Johann 65
 Krieschke, Georg 65
 Kristó Gyula 288, 291
 Kroos, R. 159
 Kudora János 73
 Kultsár István 281
 Kund (fejedelem) 292
 Kunfi Zsigmond 106
 Kunics Ferenc 126
 Kutasi János 74—75
 Kürthy Emil 296
- Läckner Kristóf 64, 66
 Laczkovics János 226
 Ladiver Illés 65, 328—329
 Lajos, IV. (német-római császár) 15, 16
 Lajos, XIII. (francia király) 252
 Lajos, XIV. (francia király) 8
 Lakatos László 108
 Landerer-nyomda 246, 271—276
 Landerer János Mihály 48, 189—192, 197—205
 Landovics István 87
 Lanzeritsch Mária 32, 35
 Laskai Csókás Péter 309
 Laskodi György 47
 László Mihály 221
 Laud, William 312
 Lauffer Vilmos 20
- Lavater, J. R. 119
 Lázár deák 238
 Lázár Márta l. Gellériné L. M.
 Lehel (fejedelem) 292
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 319
 Leibniz, Johann Friedrich 319
 Lékai Lajos 284
 Lemaitre, Jean-Loup 158
 Lengyel András 150—152
 Lengyel László 39, 42—43
 Lengyel Sándor 116
 Lenkey Zsuzsa 155
 Leroy, Pierre 317
 Leskien 56
 Lessing, Gotthold Ephraim 162
 Lestyán Mózes 124
 Lingsheim 119
 Lipót, I. (magyar király) 330
 Lipót, II. (magyar király) 129, 252—253
 Lipsius, Justus 7, 308
 Lobkovitz Popel Éva 60
 Locke, John 7, 49—50
 Longfellow, Henry Wadsworth 207
 Losontzi István 285
 Lotz Károly 291
 Lowczani, Timotheus 66
 Lów Vilmos 206—209
 Lukács (egri nagyprépost) 156
 Lukács László 73—74, 76—77, 80—81, 83, 85,
 244—245
 Luther, Martin 66, 239
- Mabillon, Jean 228
 Machiavelli, Niccolò 5
 Maczky Valér 295
 Magdeburger, Joachim 240
 Magyari András 221
 Maimun, Mózes ben 70—71
 Maiorus, Petrus 77
 Makáry Gerő 21
 Makay Miklós 151
 Makkabeusok (bibl.) 78
 Malvenda 35
 Manlius János 63
 Marcus Aurelius 7
 Maretie, L. 56
 Margit, Szent (Antiochiai) 157
 Mária, Szűz 157
 Mária Terézia (magyar királynő) 14, 188—189,
 265, 267

XIV

- Markovits Györgyi 152
 Márkus Gábor 70
 Márkus Miksa 296
 Marloratus 309
 Marschan Géza 107—108
 Marsilius I. Paduai Marsilius
 Martinitz, Jaroslav 15
 Martinkó András 285
 Martinovics Ignác 225—226, 260—261
 Martinus, Jacobus 321—322
 Marton János 307—310
 Mártonfi József 138—139
 Marx, Karl 129
 Matthaëides Sámuel 329
 Mátyás, I. (magyar király) 125—126, 127, 153
 Mátyás, II. (magyar király) 75
 Mátyás főherceg 245
 Mátyási József 281
 Mautnerus, Ioannes 64
 May István I, 51—53
 Mayer, Theodor 163
 Mázi Béla 69—70
 Medgyes Simon 108, 111
 Meisner, Balthasar 324
 Melanchton, Philipp 239, 308, 314—315
 Melfureus 33
 Melissus-Schede 119
 Melius Juhász Péter 34, 312
 Mersenne, Marin 317—327
 Mészáros Ferenc 124
 Mészáros István 70, 245
 Metastasio, Pietro Antonio (Trapasse) 7, 126
 Meulenbroek, B. L. 318
 Mezei Mária 281
 Mezei Márta 285
 Mezey László 156
 Mező Benjamin 215
 Mihálykó János 63
 Mihóková, Mária 180
 Mike Ágnes I. Ballóné M. Á.
 Mikó Pálné 235
 Miksa, I. (magyar király) 75, 159
 Miksa, II. (magyar király) 240
 Mikszáth Kálmán 294—296
 Miskolci Csulyak Ferenc 195, 204
 Miskolci Csulyak István 239
 Miskolci Henrik 210, 214
 Misztótfalusi Kis Anna 89
 Misztótfalusi Kis Miklós 33, 88—101
 Misztótfalusi Kis Miklósné 89
 Módis László 32
 Moenich Károly 25
 Mogyorosi Árkád 206, 208—209, 213
 Mogyoróssy János 294
 Molhuysen, P. C. 318, 325
 Molière, Jean-Baptiste 7
 Mollerus, Martinus 60
 Molnár Albert 124
 Molnár Gergely 37 38, 123
 Molnár János 49
 Monay Ferenc 164
 Monok István 309, 317 327
 Montanus, Arias 35
 Montesquieu, Charles-Louis 7, 10
 Mosa, Harminius de I. Fabronius, Hermann
 Munkácsy Mihály 53 56
 Murai 112
 Muray Károly 211
 Murányi Lajos 294
 Muths, Guths 50
 Münster, Sebastian 33, 35
 Myslente, Coelestin 66

 Nadányi János 32, 34
 Nádasdi János 85
 Nádasdyak 59
 Náday Károly 69 70
 Nádudvari Péter 90
 Naeranus 323
 Nagy Erzsébet 47
 Nagy Géza 293
 Nagy István (szijgyártó) 47 48
 Nagy István 163
 Nagy István I. Szónyi N. I.
 Nagy Iván 24, 26
 Nagy János 281
 Nagy Lajos, S. 47
 Nagy László I. Szelestei N. L.
 Nagy Margit, B. 314
 Nagy Olivér I. Eöttevényi N. O.
 Nagy Sándor 291
 Nagyfalvi György 84, 87
 Nagylucei Váczai András 66
 Nagyné Kiss Mária 241
 Nagytárkányi Tárkány István 65
 Nalátzi József 251
 Nedeczky László 124
 Nemes Mihály 293
 Németh Ferenc 65
 Némethi Mihály 315

- Németi Jakab 76, 83—84
 Nepos, Cornelius 124, 126
 Neumayer Ferenc 124
 Nicolaida, Theophilus 324
 Nicolaus de Lyra 33, 35
 Nicolo, Pierre 8
 Nigrelli, Octavius 179
 Niházy György 178
 Nilles, Nikolaus 53
 Noé (bibl.) 287
 Normand, L. S. 316
 Nowell, Alexander 312
 Numicius, Christian 75
 Nyéki Vörös Mátyás 37
 Nyerges Ádám l. Kapronczai Ny. Á.
 Nyitray Emil 209, 214
- Obenhinius, Christophorus 306—307, 309
 Oexle, O. G. 159
 Ohly, F. 159
 Okulov, Alekszjij 55
 Oláh Miklós 245
 Oleaster 35
 Olofsson, Placid 127
 Olsavszky 181
 Olshausen, Waldemar v. 319
 Ommen, Kloeke F. K. van 320
 Onogenesis 289
 Orbán Balázs 314
 Orczy László 226
 Orosz Pál l. Csicseri O. P.
 Orpheus 12—13
 Országh László 13
 Osváth Béla 297
 Otloh (szerzetes) 158
 Ovidius, Publius Naso 7
 Őrs (fejedelem) 292
 Őry Miklós 244
 Ötvös Péter 1—9
- Paczoth, Franz v. Berki 66
 Paduai Marsilius 16
 Pagninus, Sanctus 33, 35
 Pál, Szent 77
 Páldi Székely István 91, 93—96, 99
 Palma Ferentz Károly 285
 Pálos Bernardin 235
 Pap Mihály l. Szatmári P. M.
 Pap Sámuel l. Telegdi P. S.
 Pap Sándor l. Szathmári P. S.
- Pápai Páriz Ferenc 37, 173
 Pápay Sámuel 47
 Papp Géza 121
 Papp Júlia 278—293
 Parmenius István l. Budai P. I.
 Pásztor Mihály 108
 Pásztovai K. J. 291
 Pataki József 92—93, 95, 99—100
 Pataki Sámuel 90, 93—98, 100
 Patzkó-nyomda 46, 274
 Patzkó Ferenc József 44, 204
 Paulay Ede 140—144
 Pauler Tivadar 130
 Paullini, Christianus Franciscus 162, 171
 Pauncz Sándor 103
 Pavercsik Iona 173—183, 186, 192, 202
 Pázmány Péter 73, 76—87, 124—125, 221, 244—
 245
 Péchi Simon 32, 71
 Péczeli József (Pézteli) 50, 132, 252
 Perczel Lajos 210, 214
 Perlaky Dávid 49
 Pestalozzi, Johann Heinrich 50—51
 Pesti Gábor 155
 Petau, Denis 324, 326
 Petelei 295
 Péter, Szent (Canisius) 124
 Péter, I. (orosz cár) 14
 Pető Gergely 123, 125—126
 Petőcz Károly 232, 245—246
 Petőfi Sándor 52, 207
 Petrik Géza 11, 19—31, 44, 146—150, 184—205,
 265—277, 281
 Petru Pavel Aaron 94
 Petrus, Martir 35
 Pettkő Béla 226
 Peucker, Georg 65—66
 Peynningcs, l. Numicius Christian
 Pfeifer Ferdinánd 27
 Pfeifer Ignác 108
 Pfeifer Sándor 108
 Pfeiffer János 156—157
 Phelippeaux, Jean 322
 Pinka Ferenc 125
 Pinner Theodor 66
 Pintard, René 318
 Pintér Gábor 59
 Pintér Jenő 46
 Pioppi, Dionysius 240
 Piscator 35

XVI

- Pivány Jenő 14
 Plath, Johann 177, 179
 Podhradszky József 73
 Poeck, Dietrich 158
 Pogány József 115
 Pokoly József 91
 Polgár László 245
 Pollák Illés 296
 Polus, Mattheus 34—35
 Pólya Tibor 247
 Polyander 318
 Pongrácz István 85
 Ponor Thewrekw József 59—60
 Popel Éva I. Lobkovitz P. É.
 Potemra, Michal 176
 Pray György 6
 Preux, Franciscus 312
 Pribek, Adamus de Wille 65
 Prielszky János 124
 Priscus rhetor 279, 287, 289
 Prónay 126
 Pukánszkiné Kádár Jolán 328
 Pulvermacher, D. 33
 Purjesz Lajos 115, 117—118
 Puskás Julianna 208

 Quinn, David B. 11

 Raabe, Paul 3—4
 Rabutin de Bussy 221
 Raby, Samuel 181
 Racine, Jean de 7
 Rác Sámuel 131
 Rác Rónay Károly 14
 Ráday Gedeon 48
 Ráday Gedeon, id. 249
 Ráday Pál 182—183
 Radnótfáy Sámuel 140
 Rákóczi Ferenc, II. (erdélyi fejedelem) 181—182,
 185, 222—223
 Rákóczi György, I. (erdélyi fejedelem) 240, 317—
 318, 320, 325—326
 Rákóczi György, II. (erdélyi fejedelem) 240, 325
 Rákosi Jenő 295
 Rát Mátyás 11
 Ráth Károly 84
 Ratkoš, Peter 156
 Rautmann (könyvkereskedő) 20
 Rauenhoff, L. W. E. 173

 Ravasz László 46
 Récsei Boér József 89—90
 Récsey Viktor 181
 Reigersberch, Nicolaes Van 320
 Reitzer Béla 152
 Reményi Ede 207
 Rényi Zsuzsanna I. Árvayné R. Zs.
 Repčák, Jozef 180
 Rešetar, M. 56
 Réthy Lipót 245—246
 Reuchlin, Johannes 33
 Révai Miklós 131, 249, 252, 254, 257
 Révai Mór (Révay Mór János) 29
 Révai Sándor 80, 82
 Révay József 150
 Révész Imre 44, 46, 312
 Révész Kálmán 176
 Rexa Dezső 224
 Rezik, Joannis 329
 Riedel 230
 Rimay János 37
 Rimely Mihály 69
 Ringhoffer Sándor 214
 Rippl-Rónai József 247
 Ritoókné Szalay Ágnes 310
 Ritter, Paul 319
 Ritterhusius 119
 Rivetus, Andreas 317, 319, 321—326
 Rivulino, Francisco A. 310
 Rizmunds Reimundus 329
 Rochel Antal 96
 Rochot, Bernard 318
 Rochser, Zacharias 65
 Rónai Zoltán 113
 Rónay Károly I. Rác R. K.
 Rosenthal, Erwin J. 33
 Rosty Kálmán 78
 Rotterdami Erasmus I. Erasmus
 Rousseau, Jean-Jacques 5, 7, 48—51, 137—139,
 230—231
 Royer-nyomda 196—197, 200—205, 271—273,
 276
 Rózsa György 290, 292—293
 Rozsondai Marianne 154
 Röttscher, Heinrich Theodor 141
 Ruarus, Martinus 323—325
 Rudolf, I. (magyar király) 74, 75
 Rummy Károly György 237
 Rupp Jakob 74

- Sabbathier 289
 Sáfrán Györgyi 69–70
 Sajnovits János 287
 Salamon (bibl.) 63
 Salzmann, Christien Gotthilf 49
 Sámbar Mátyás 124
 Sambucus, Johannes I. Zsámboki
 Sámson (bibl.) 42–43
 Sándor, VII. (pápa) 124
 Sándor (szerb király) 299
 Sándor István 281
 Sándor, Nagy (macedón) 3, 47
 Sárdi Sámuel 96, 265–267, 275
 Sárközi György 152
 Sármány Hona 291
 Sarossy János 65
 Sarrau, Claude 317, 325–326
 Sartori, Franz 236
 Sartorius, Andreas 65
 Sartorius Szabó János 223
 Sartorius, Johannes 320, 329
 Sátory Lipót 247
 Sauerländer, W. 159
 Saul (bibl.) 233
 Sayous, Édouard 10
 Scaliger 119
 Scheiber Sándor 32
 Scherer, Georg 75
 Schilgen, Joannes Baptista 188, 272
 Schlegel, Johannes Georgius 186–187, 271
 Schlotterbeck, I. Réthy Lipót 246
 Schmid, Karl 157–159
 Schmidt, Daniel 66
 Schnatzinger, Johannes 65
 Schneider, L. 141
 Schnell, Valentin 65
 Schnitzer-testvérek 209
 Schöberl (könyvtáros) 4
 Schrauf, Karl 75
 Schreck, Wolfgang 217–218
 Schreiber, Johann Georg 66
 Schultens 92, 100
 Schultes, Joseph 236
 Schulze, G. E. 51
 Schwandtner János György 6
 Schwarz Hieronymus 124
 Schwartzner Márton 14, 16
 Seelmann, Christianus 65
 Seghetus, Thomas 119
 Segner, Andreas 329
 Seidel, Martinus 322
 Semsei Péter 65
 Semsey Károly 214
 Seneca, Lucius Annaeus 6–7, 329
 Serfőző József 164
 Servet, Michael 35
 Siess-nyomda 203, 273–274
 Sík Sándor 152
 Simai Ödön 126
 Sinadus, Johannes 322, 327
 Sipos Gábor 88–101
 Sipos Istvánné 127
 Skoda, Georgius 181
 Slichtingius, Jonas 324
 Smalcus, Valentinus 324
 Smith, Joshua Tolumin 10
 Socinus, Faustus 321, 324
 Soltész Zoltánné 36–38, 62–63, 98
 Solymosi László 156–157
 Somkuti Gabriella 281
 Somogyi Béla 109
 Sonderegger, St. 159
 Sonnenfels, Joseph 14
 Spangár András 123, 125–126
 Sparkes, Jared 14
 Staehelin, Ernest 309
 Starcev, G. A. 55
 Staud Géza 81, 241–244
 Steinhoffer Károly 123
 Steinschneider, M. 34
 Stella, Johannes Tilemannus 322
 Stenzel, Anna 326
 Stenzel, Johann 326
 Stephani, Christoph 66
 Stitling János 124
 Stoeger, Johannes Nepomuscenus 85–86
 Stoiński, Jan I. Sartorius, Johannes
 Stoll Béla 153
 Stolp (könyvkereskedő) 20
 Strassburger, Bert, W. 70–71
 Streibig-nyomda 197, 272
 Stuart Erzsébet (cseh királynő) 320
 Sturmius, Daniel 62
 Suarez, Francisco 123
 Svastics Ignácz I. Csécsényi S. I.
 Swift, Jonathan 229
 Sylvester János 36
 Szabady Béla 163
 Szabó Adorján 179, 182
 Szabó András 239–240, 306–312

XVIII

- Szabó Béla 47
 Szabó Dániel 131
 Szabó Endre 55
 Szabó Ferenc 244—245
 Szabó Géza 311
 Szabó Gyula 296
 Szabó János I. Sartorius Sz. J.
 Szabó József 51—52
 Szabó Károly 30, 64, 69, 82, 86, 149, 179
 Szabó László, Z. 70
 Szabó T. Attila 314
 Szabó Tibor 240—241
 Szabolcs (fejedelem) 292
 Szabolcsi Hedvig 290
 Szacs vay Sándor 229—230
 Szakonyi Károly 49
 Szaládi I. Zaládi János
 Szalai Pál 111
 Szalay Ágnes I. Ritoókné Sz. Á.
 Szalay C. 173
 Szalay János 49
 Szalay László 25
 Szamaróczy Pál 181
 Szana Tamás 296
 Szaniszló, Szent 123
 Szántó (Arator) István 76, 78—80, 85, 164, 217, 219
 Szántó Konrád 245
 Szántó Tibor 247—248
 Szarvasi Margit 48
 Szászky János I. Tomka Sz. J.
 Szathmári István 174
 Szathmári Sándor 100
 Szathmári Pap Mihály 94, 250
 Szathmári Pap Sándor 88, 90, 92
 Szatmárnémeti Sámuel 88
 Széchényi Ferenc 11, 48, 127, 281
 Széchényi György 243
 Széchényi István 10, 127
 Szécsényi Sámuel 47
 Szedmáky Szidonia 215
 Szegedi Dégi Pál 310
 Szegedi Kis István 309
 Szegedi János 189, 197, 205
 Szegedy Lénárt 177
 Szeghy Ferenc 81
 Székely György 161
 Székely István I. Páldi Sz. I.
 Székely Mózes 77
 Székely Zsuzsanna 93
 Székér Joachim 285, 287—288, 292
 Szekfü Gyula 252
 Szélessy Pál 44
 Szelestei Nagy László 161—172, 278, 281
 Széll Kálmán 302
 Szemere Attila 153, 296
 Szemere Miklós 302
 Szemlér Mihály 291
 Szemző Piroska, D. 290
 Szenci Molnár Albert 119—122
 Szenci Molnár Benedek 119
 Szenci Molnár Lukács 119
 Szende Pál 108—114
 Szendrei János 292—293
 Szent-Györgyi Albert 152
 Szentimrei Mihály 306
 Szentiványi Márton 164
 Szentmarjai Ferenc 226
 Szentmiklósy Alajos Timót 49
 Szentyel Mihály 315
 Szepsi Csombor Márton 43
 Szepsi W. András 311
 Szepsi W. Balázs 311
 Szeredi Márton 65
 Szeremley Gábor 51—52
 Szeremley Gáborné I. Farkas Eleonóra
 Szideck Gáspár 125
 Szigeti József 140
 Szigeti Kilián 156—157
 Szigligeti Ede 140
 Szikszai Fabricius Balázs 58, 310
 Szilády Áron 150
 Szilágyi Dezső 301
 Szilágyi Ferenc 98
 Szilágyi Sándor 226
 Szilasy János 128
 Szinyei Gerzson 306, 309—311
 Szinnyei József, ifj. 126
 Szinnyei József, id. 11, 13, 25, 26, 55, 68, 131, 179, 181, 206, 210
 Szirmai János 153—154
 Szomaházy István 296
 Szombathi János 173, 176, 178, 183
 Szombathy Lajos 212
 Szőlősi János 313
 Szőnyi Nagy István 37
 Szörény Sándor 124, 164
 Szörényi Sándor 180
 Szörgh Sámuel 10—11

- Sztripszky Hiador 53, 186
 Szüts István 130—131
- Tábori Róbert 297
 Takács 241
 Takács Sándor 129—130
 Takáts 49
 Tamás, Szent (Celanói) 121
 Tanner, Mathias 85
 Tannery, Marie Paul 318
 Tar Lőrinc 153
 Tárkány István I. Nagytárkányi T. I.
 Tárnai Andor 79
 Tasso, Torquato 7
 Telegdi Lajos 47
 Telegdi Miklós 74, 87
 Telegdi Pap Sámuel 88—89, 91
 Telekesi István 163
 Teleki-család 255
 Teleki József 69, 228, 250
 Teleki Judit 90
 Teleki László 256
 Teleki Mihály 262
 Teleki Sámuel 48, 225, 257—258, 260, 263
 Tellenbach, B. 159
 Temesvári Pelbárt 70, 153
 Tennyson, Alfred 207
 Terentius, Publius Terentius Afer 7
 Tersztyánszky János 125
 Tettamanti Béla 152
 Tettey Nándor 25, 28
 Thaly Kálmán 173, 180—181, 223
 Than Mór 291
 Thomas, Elias 330
 Thoraconymus Mátyás 218, 309
 Thoroczkaí Wigand Ede 291
 Thököly Imre 177, 222—223
 Thuri Pál 119
 Thury Etele 313, 315
 Thysius 318
 Tihanyi Mór 112
 Timár Kálmán 78, 80, 217
 Timon Sámuel 125—126
 Tisza István 109—110, 300, 302
 Tisza Kálmán 299—300
 Tóbiás Áron 152
 Toldy Ferenc 20, 25, 69—70
 Toldy István 20
 Tolsztoj, Lev N. 55
 Tolvaj Ferenc 37
- Tomka Szászky János 224
 Tompa Ádám 50—51
 Tompa Mihály 51—53
 Torda István 217—220
 Tordai Zádor 40—41, 43
 Tormási János 44—46
 Tótfalusi Kis Miklós 32—36, 36—38, 39—44, 47,
 313, 315—316
 Tóth András 144—146, 214
 Tóth Árpád 214
 Tóth Gyula 240—241
 Tókei Ferenc 129
 Töltési István 315
 Török István 97, 99
 Török Lajos 11—13, 16—17
 Török Sophie I. Kazinczy Ferencné
 Trajanus, Marcus Ulpius 3
 Trattner-kiadó 11
 Trattner Mátyás (könyvnyomtató) 278 279, 281,
 284, 291
 Trefort Ágoston 27
 Tremellius, Immanuel 34—35
 Trócsányi Zsolt 91, 251
 Turgenyev, Ivan Sz. 55
 Turóczy Mihály 179
 Turóczy-Trostler József 10
 Tuszky Márton 247
 Türi László 260
- Udvari István 53 56
 Ugron Gábor 301
 Újfalvi Imre 58, 313
 Ujhelyi Gabriella 54
 Ursuțiu, Maria 98
- Váczi András I. Nagylucsei V. A.
 Váczy János 127
 Vadnai Károly 212, 294
 Vajda Ödön 152
 Vajda Pál 173
 Vályi K. András 49
 Van Swieten, 14, 138
 Várady Antal 142
 Varga András 239—240, 309
 Varga Imre 153, 221—224, 327—331
 Varga Sándor 19—31, 146—150
 Várkonyi Hildebrand 152
 Vas István 148
 Vásárhelyi Gergely 73, 77, 85
 Vásárhelyi Judit 122

- Vásáry István 161
 Vasoli 244
 Vaszary János 247
 Vayerné Zibolen Ágnes 290—291
 Vázsonyi Vilmos 111—112, 117
 Vecellio, Cesare 142
 Végh Gyula 154
 Velics László 84
 Vendel, Szent 124
 Vérbulcsú (fejedelem) 292
 Veresmarti Mihály 79
 Veress Endre 76—77
 Verestói György 90, 94
 Vergilius, Publius Maro 7, 124
 Verseghy Ferenc 131
 Veszprémy László 157—159
 Vezin, Jean 158
 Viet, Matthias (Cibin.) 315
 Viltay, A. Harry 210, 214
 Virág Béla, J. 296
 Virágvölgyi Péter 232—235
 Visegrádi János 221
 Vitéz János 238
 Vitéz József 44
 Vitus János I. Balsaráti V. J.
 Vizi István 96
 Voitur, Vincent 7
 Volkra 176
 Voltaire, François Marie Arouet 7, 48, 137—139,
 297
 Voltheim, Valentin 67
 Vossius, Gerhard Johann 37
 Vörös Mátyás I. Nyéki V. M.
 Vörös Sándor 328
 Vörösmarty Mihály 207
 Vutkovich Sándor 25
 Vyzab Lajos 212

 Waard, Cornelius De 318
 Wächtler, Jakob 66
 Walaeus, 318
 Waldapfel Eszter 70
 Waldkirch, Konrad 307
 Wandruszka, Adam 3
 Wanger, (Wagner?) Valentinus 240
 Waterman, E. 312
 Weber-nyomda 195, 203, 273
 Weber, Johann 65
 Weber, Philipp 66
 Wehli Tünde 155
 Weigelius János 224

 Weisse 49
 Weisser, Ludwig 140
 Weitz, Johann 197
 Weitz-nyomda 271—272
 Wekerle Sándor 302
 Weltner Ignác 212
 Werbőczy István 6, 12, 189
 Wesselényi István 221
 Wesselényi Miklós 258, 261, 302
 Wesszprémi István 217
 Whittier, John Greenlaf 207
 Wick Béla 177, 179—180
 Widukind 159
 Wiederstein, Johannes 325
 Wietkovszki Makszimilián 125
 Wigand Ede I. Thoroczkai W. E.
 Willibrord, Szent 158
 Windischgrätz, Alfred 69
 Wischermann, H. 157
 Witkam, P. P. 318
 Wolff, Christian 7
 Wolfner Pál 297
 Wollasch, Joachim 157—159

 Yartin József 107—108

 Zabler Jób 65
 Zágoni Csutak István 312
 Zaládi János 313
 Zanki András 312
 Závodszy Géza 10—18
 Zboray György 317
 Zeisler Miksa 212
 Zeltner, G. G. 323
 Zempléni Ferenc 174—175
 Zibolen Ágnes I. Vayerné Z. Á.
 Zichy Mihály 291
 Zigány Zoltán 102—109
 Zilahi Kis Béla 296
 Zilahy (kiadó) 28
 Zilahy Sámuel 25
 Zilahy Simon 105
 Zinner János 10—18
 Zollikofer 49
 Zolnai Béla 152
 Zoványi Jenő 44, 217, 306, 309—310, 313
 Zsámboki János 119
 Zsigmond, Szent 124
 Zsilinszky Mihály 176
 Zsitvay 304
 Zsolt Béla 297

Egy főúri könyvtár 1772-ből

1. Ismertté vált és elfeledett versszerzők egyaránt megemlékeztek Batthyany Károly herceg haláláról 1772 tavaszán. A kortársak alkalmi költeményei rendkívüli embert, feledhetetlen életművet mutatnak be. Egy ismeretlen német nyelvű gyászvers, amely szolid költői eszköztárral, ám a műfaj poétikája szerint előírt pontossággal sorolja fel az elhunyt érdemeit, figyelemre méltó példáját adja e költeményeknek: „Ein Held! Ein Herzog der Panonen! / Ein Muster! und ein Urbild der geheiligten Treü! / Ein ohnwandbarn Nütze ungarischer Crounn! / Des Adels Zierde! Ein groser Fürst! gestorben sey”. Az aránylag rövid gyászvers bizonyosan túloz, mert a műfaj konvenciói is megkövetelik, ám a retorikai hatáskeltés érdekében csak azokat az érdemeket és tulajdonságokat vetítheti igazán nagygyá — akár egyedülállóvá vagy halhatatlanná —, amelyek emlékeztetnek az élőre: a gyászversnek kötődnie kell életrajzi tényekhez, kortársi értékekhez. Így feltétlenül szükséges, hogy a szerző által fontosnak vélt, az életpályából kiemelt és egy jól körülhatárolható értékrend alapján megítélt tulajdonságokat s erényeket kritikusan ugyan, de illő komolysággal szemléljük: „Ein Führer Josephs dieses Prinzen! / des achtend Wunders dieser Welt! / der sich für mächtigste Provinzen, / als ein Monarchisch Urbild stellt. / Erziehung ist der Bau der Seele; / der Ruhm, den Kayser zu erziehn, bleibt ewig dein; / dass ein Monarch hiezu den besten Geist erwähl: / Must du ein groser Mann! gewis gewesen seyn.” A pannon herceg, a hűség példája, ki híven szolgálja a magyar koronát s József trónörökös nevelésével örök emlékezetűvé vált, bizonyára fontos alakja volt korának. Egy másik, még ismeretlen költő, kinek „gyengéd tollú gyászversét” Ányos Pál tíz esztendő múlva is érdemesnek tartja a fordításra-átdolgozásra, az említett erények mellett kiváltképp a hőst, a hadvezért dicséri: „Sogar des Kriegers Aug, der einst in muntern Scharen / Auf Batthyanyens Winck gesiegt / Denckt weinend nach, wie sie mit dem noch Sieger waren, / Der itzt besiegt liegt”.¹

Az esemény, az alkalom s ezzel a műfaji konvenciók nyilvánvaló torzítása miatt rendkívül ritkán fordul elő, hogy gyászverseket nem leginkább vizsgálható szempontjaik szerint, azaz poétikai vagy/és eszmetörténeti tanulságaikért vallassunk, hanem épp életrajzi információik miatt, ezúttal azonban ez válik

¹ A hazai gyűjtemények közül az Országos Levéltárban folytattam Batthyany Károlyra vonatkozó vizsgálatokat. A német nyelvű gyászvers — *Lied nach Absterben des durchlauchtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Carls von Batthian* — jelzete: OL P 1320. 3. cs. 296—297. Az Ányos Pál által is átdolgozott vers német mintáját May István találta meg: MAY István: *Ányos Pál egy költeményének forrása és ismeretlen levele*. ItK 1938. 77—78. A magyar változat: *Ányos Pál versei*. Kiad.: Császár Elemér. Bp. 1907. 90. Batthyany Károly Eö Hertzegsége halálán.

fontosabbá. A méltán szokatlan eljárást az magyarázza, hogy Batthyany Károly alakja és ezzel pályájának értékelése teljesen kiszorult a korrall foglalkozó modernebb szakirodalomból, így e versek nem adalékot, de ösztönzést adtak e pálya egyes szakaszainak reálisabb fölméréséhez. Az eljárás mentsége pedig az, hogy vizsgált szempontjainkban a költő túlozhat ugyan, mentegethet is épp, segíthet neki a mitológia, ám maga itt csak valótlant nem költhet. Így a kiváló hadvezér, a *tudós nevelő*, a kortárs értékrend szerint rendkívüli „nagy ember” valószínűleg komolyan veendő, s remélhető, hogy alakjának újraértékelése nem minden tanulság nélküli.

2. Valóban, a rendkívül szűkszavú ismert életrajzi adatok nem mondanak ellent a versekben kiemelt tetteinek: Batthyany Károly József 1697-ben született, s hajlott korára a család idősebb ágának hercegévé lett. Atyja, II. Ádám, többszörösen kitűnt a török elleni harcokban, s horvát bánként hunyt el 1703-ban. Károly gróf nem volt még húsz esztendő, mikor katonai pályafutását megkezdi VI. Károly első török háborújában. E hadjárat végeztével Konstantinápolyba megy a követséggel. 1734-ben a franciák ellen harcol, majd röviddel később — már Khevenhüller gróf parancsnoksága alatt — újra a török ellen vonul. Lovassági tábornok lesz, s viszonylag rövid berlini minisztersége után öt évig hadakozik a porosz sereggel. Végül Németalföldön folytatja katonai mesterségét. 67 esztendő, mikor a császárnőtől hercegi címet kap. Egyúttal titkos tanácsos lesz, horvát bán, a trónörökös főudvarmestere és nevelője. Nevelői szerepét minden irodalom megemlíti, ám tulajdonképpeni tevékenysége, lehetséges hatása teljesen homályban marad. Ha befolyása nem is volt számottevő — hiszen lehet, hogy e nevelőség alig volt több ekkorra már névleges szerepnél — a magas pozíció feltétlenül figyelmet érdemel: műveltsége, melyről semmit sem tudunk, bizonyára kedvező visszhangot talált az udvarban, ha e magas állással megtisztelték. Igaz, hogy az emberöltőnyi katonáskodás talán nem a korszerű, enciklopédikusan is színvonalas műveltséget sejteti, ám elgondolkoztató, hogy abban az időben került újra Bécsbe, s kitüntető udvari szolgálatba, mikor a felvilágosult gondolkozás ott az élet minden területét áthatotta. És éppen halála évében jelenik meg, gyors és rövid előkészület után, az *Agis tragédiája* is.

3. Mindezek ösztönzésére nem tűnt igazán fölöslegesnek a műveltségéről esetleg megbízható adatokkal tanúskodó primér szövegek kutatása. Batthyany Károly fiúörökös nélkül halt meg 1772. április 15-én. 1770. decemberében készített — később még kiegészített — utolsó végrendeletében minden vagyontát a még fiatalos Lajos grófra hagyja. Az általános örökös tehát Károly testvérenek, I. Lajosnak legidősebb unokája lesz. Károly herceg halála után öt esztendeig, az örökös nagykorúságáig, a hagyatékot egy kuratórium kezeli. S mert a közvetlen dokumentumok — levelek például, vagy saját kezű feljegyzések — meglehetősen csekély számúak s szempontunkból eléggé érdektelenek, a legtöbb hasznos információt a gyakran kiegészített korábbi testamentumokból, illetve a kuratórium rendszeres jelentéseiből szerezhethetjük. Sajnálatos, hogy éppen azok az írások nincsenek már levéltárában, melyek a trónörökös tanulmányaira és nevelésére vonatkoznak, s amelyekből a legtöbbet nyerhetnénk az ifjú József és környezetének vizsgálatához. Csak azt tudjuk, hogy Károly herceg által őrzött s gyarapított 84 jelentés — melyek közül az első az „Ordo et ratio studiorum Serenissimi Archiducis Josephi”, az utolsó pedig egy „Auskunft, welche ein dem Erzherzog ohne Verlaub dedicirtes Buch betrifft” — haladéktalanul „an die Kayserlich-Königliche Geheime Cabinets Canzley ab-

zugeben wären". Vizsgálatuk — most már Batthyany Károly szerepét is célozva — igen gyümölcsöző lehet.² Ha e dokumentumok hiányoznak is, a kuratóriumnak az inventáriumokból évenként összeállított kivonatai becses tanulsággal szolgálnak. Segítségükkel az életvitel tipológiájához szerzünk adalékokat. Szempontunkból igen hasznos, hogy téli rezidenciájának, a bécsi „Löwel Pastey”-re épült házának ingóság-leltára könyvtárát is — igaz, a könyvek nélkül — elénk rajzolja. A berendezés azonban tanúskodhat arról, milyen elvek szerint alakította ki könyvtárát, s ahhoz is közelebb visz, milyen szerepet szánt neki házában. Az inventáriumban a „Zimmer N° 1.” és a pompázatosan berendezett „Parade-Zimmer” után következik a könyvtár. 25 „verschiedene Gemälde” van itt 300 fl. értékben (a „Parade-Zimmer” falán mindössze 4 „kayserliche Familien Portraits” függ), továbbá 12 „Antike Statuen und Köpfe”, melyek becsült értéke 100 fl. 6 könyvszekrény fiókkal (30 fl.), egy íróasztal (2 fl.) és 6 „schwarz lederne Sessel” (6 fl.) tartozik még a könyvtár ingóságai közé. A szomszédos szoba még bizonyosan a könyvtárhoz tartozott, s kiegészítette annak egyfajta múzeum jellegét: 12 „Antique Statuen” volt ide elhelyezve. Távolabb e két teremtől, a „freule Zimmer”-ben is volt egy könyvállvány, mely kisebb s kevésbé értékes lehetett: becsült értéke mindössze 3 fl. Károly hercegnek három más háza is volt Bécsben, ezekben azonban nem alakított ki könyvtárát. Volt azonban még egy könyvtára vidéken, a trautmannsdorfi kastélyban, s a kuratórium erre vonatkozó kimutatásaiból további, meglehetősen fontos részleteket tudhatunk meg: „Die in Wien sowohl als in Trautmanstorf befindliche Bibliothek, nebst der darzu gehörigen Bassrelief Alexandri Magni, Kupferne Tafel Trajani, und sammentlichen Statuen und Bildern, wovon die Bibliothek zu Wien Inhalt gerichtlichen Cathalogi oben zu 2 761 fl. 61 xr., die Bibliothek zu Trautmanstorf kraft ebenfalls gerichtlichen Cathalogi oben in dem gerichtlichen inventario zu 1604 fl. 48 xr., der Alexander magnus, kupferne Tafel Trajani, und übrige Statuen und Bilder sind in dem Inventars-Extract einbegriffen.” A könyvtárról s a könyvekről többet egyetlen jelentés sem tartalmaz. Jóllehet maguk a könyvek nincsenek megadva, a könyvtár berendezése és becsült értéke erősítheti az újabb kutatás egyik fontos tételét, miszerint a kor nagyobb magánkönyvtárai határozottan és félreismerhetetlenül egyesítették az értékes ritkaságok és műtárgyak kiállító-, illetve a tudatosan összeválogatott könyvek olvasótermét.³ Könyvtárosa

² A modern szakirodalom azt tartja, hogy az új II. József-monográfia még továbbra is hiányzik. Legutóbb a kor s József alakjának talán legjobb ismerője, Adam Wandruszka említi ezt II. József szellemi formálódásáról, ifjúkori nevelőiről szólva. Adam WANDRUSZKA: *Zur Religiosität Joseph II. Im Zeichen der Toleranz*. Eine Festschrift. Ed. Peter F. Barton. Wien, 1981. 101–108. A szerző sajnálatosnak tartja, hogy az ifjú nevelőinek műveltségét nem mindig sikerült kielégítően felmérni.

³ Erről legújabban a Wolfenbütteler Forschungen kötetiben lehet alaposan dokumentált tanulmányokat olvasni. Vö.: *Öffentliche und private Bibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert*. Raritätenkammern Forschungsinstrumente oder Bildungstätten? Hgg. von Paul RAABE. Bremen und Wolfenbüttel, 1977. Jörg-Ulrich Fechner írja (Die Einheit von Bibliothek und Kunstkammer im 17. und 18. Jahrhundert dargestellt an Hand zeitgenössischer Berichte. i. m. 11–31.): „Alle Bibliotheken dieses Zeitraums stehen in begründetem Verdacht, zugleich auch Kunstkammern gewesen zu sein.” Anthony Hobson (*English Library Buildings of the 17th and 18th century*. i. m. 63–74.) angliai vizsgálatokra támaszkodva mondja ugyenezt: „More and more ornament was lavished on these rooms. Busts and paintings surmounted the shelves, ceilings were painted and stuccoed . . .”

— mert a jelentésekben róla is szó van, s anyagi-erkölcsi megbecsülése feltétlenül hozzátartozik Batthyany Károly könyv- és könyvtárkultúrájához — a herceg halála után sem vesztette el állását. Schöberl úr — a ház személyzetének többi tagjához hasonlóan — újra s újra fölbukkan, jóllehet semmi sem jelzi, hogy a gyűjteményekkel továbbra is törődnie kellett volna. Épp ellenkezőleg: a bécsi könyvgyűjteményt az akkor még kalocsai érsek, I. József használta az örökös nagykorúságáig. Károly herceg könyvtárosa viszont életjáradékot kapott, s ennek összege jelzi megbecsülését: Schöberl úr évi járadéka 600 fl., míg a magyar titkáráé 800 fl., az udvari miniszteré 636 fl., a cukrászé 200 fl. s az istálló-mesteré 100 fl.

Batthyany Károly levéltárának vizsgálata szempontunkból végső soron csak egyetlen, bár rendkívül fontos tanulságot eredményezett: a hercegnek — becsült érték szerint — jelentős könyvgyűjteményei voltak, s bécsi könyvtárteremtő a kor szellemében alakíttatta ki.

4. A további kérdés — mielőtt az értékük szerint már ismert gyűjtemények katalógusait keresnénk — a módszer érvényességét illeti: megítélhetjük-e az esetleg föllelt jegyzék vagy jegyzékek alapján a tulajdonos műveltségét, s ezzel együtt olvasmánykultúráját? Bizonyos, hogy a könyvek sikeres azonosítása, az esetleges glosszák, a margóra tett bejegyzések és a kiemelések vizsgálata segítene ebben legtöbbit, ám alig remélhető, hogy e nagynak tűnő könyvállomány — értéke 4000 fl. fölött van — ilyen kutatást lehetővé tesz. Főleg azért, mert nyilván nem maradt együtt (ha így történt volna, az eddigi kutatás erre bizonyosan figyelmeztet), s azért is, mert a bejegyzések megléte vagy hiánya sem mindig perdöntő. Ám e korlátozások ellenére is azt kell mondanunk, hogy a könyvkatalógusok egy könyvtár gyűjtőkörének, felépítésének és összetételének legközvetlenebb bizonyítékai. A magánkönyvtárak állományának kutatásában — helynek Magyarországon erős hagyományai és eredményei vannak — az összehasonlító vizsgálatot célzó, európai összefüggéseket is kereső programok még hiányoznak.⁴ E programok nem csak az állományokra, de a gyűjtemények használatára, s céljára is kérdeznének. Paul Raabe írja: „Gefordert wurde die Sammlung der Quellen, die Auswertung der Bibliotheksarchive, die Erschliessung der Bibliothekskataloge und ohnedies die Sammlung und Veröffentlichung der wichtigsten Dokumente zur europäischen Bibliotheksgeschichte. Diese ist ja ein ganz wesentlicher Teil der Bildungs- und Wissenschaftsgeschichte.”⁵ Az eredményekhez, ha maradnak is szükség szerint kérdőjelek, feltétlenül közelebb visz tehát a könyvjegyzékek vizsgálata. Egy nagyobb, 18. századi könyvtár állománya jobban idegen maradhat tulajdonosának, mint a korábbi századokban: a 17/18. század fordulójáig a jegyzékekből bátrabban következtethetünk a tulajdonos olvasmánykultúrájára; később a nyomtatott könyvek lenyűgöző mennyisége, a könyvtártermek divatja miatt ezt már sokkal óvatosabban tehetjük csak. Mégis nélkülözhetetlen marad az első lépés, bár nyilván nem elegendő. Ezúttal azonban kitűzött célunk sem lehet több: a könyvjegyzékek megkerülése, az állomány rekonstruálása — függetlenül az olvasmányélményekre utaló bejegyzésektől — a további kutatásoknak szolgáló nyereség lehet. E várható nyereséget tovább gazdagíthatja, hogy a könyvtárat

⁴ Ennek érdekében rendeznek — az európai kutatásokat is fölmérő, további programokat kidolgozó — tanácskozsásokat Wolfenbüttelben 1975 ősze óta, s a nagy hagyományú hazai könyvészeti kutatásra támaszkodva ugyancsak ennek jegyében indultak a közel-múltban Magyarországon is széles távlatú könyvészeti vizsgálódások.

⁵ Paul RAABE, i. m. 7—8.

a korabeli Bécs, szűkebben az udvar műveltségével, a részleteiben jól fölmért szellemi mozgalmakkal vethetjük össze.

5. Batthyany Károly könyvtárjegyzékeit az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattárában sikerült megtalálni. A két katalógust — a bécsit és a trautmansdorfit — mindjárt halála után összeállították: ez utóbbit először, 1772. augusztus 20-i dátummal, míg a bécsi augusztus 31-én lett készen. Mindkettőt a „k.u.k. Regierung und des k.u.k. niederösterreichischen Landrechtes Bücher-schätzmeister”, Jörg Hermann írta össze.

5.1. A katalógusokból — mindenekelőtt — jól következtethetünk a könyvtárak felépítésére. A bécsi gyűjteményt 12 szekrénybe rendezték, melyekben átlagban öt polcon (littera) álltak a könyvek. Az első szekrénynek három, míg a tizenkettediknek hat polca volt: a könyvanyag tüzetesebb vizsgálata előtt már ez is jelzi, hogy a könyveket a formátum szerint helyezték el. Használatukat nyilván külön katalógus könnyíthette meg. A jegyzéknek nincsenek határozottan vezetett rovatai, de a korabeli gyakorlat szerint a polcok anyagát sorszámozzák, s többnyire szerepel az autor, az argumentum, elvéve az editionis annus, de mindig a volumina, a forma és a pretium venditionis fl. xr. A művek és a kötetek folyamatos sorszámozását ezúttal kellett elvégezni. Eszerint a bécsi könyvtár 1006 műből áll 1810 kötetben, összértéke 2 761 fl. 51 xr. A trautmansdorfi gyűjteményt nagyobb szekrényekben helyezték el: a hét szekrény hat-hat polcán átlagosan 30 kötet állt, ezúttal is a formátum szerint. A sorszámozás teljesen hiányzik, de ezen túl is némileg elszórtaknak látszik e jegyzék. A gyűjtemény 686 műből, s 1345 kötetből áll, értéke 1 604 fl. 48 xr. Így a két könyvtár együttes becült értéke: 4 365 fl. 99 xr., ami a bécsi legnagyobb ház ingatlanainak értékéhez viszonyítva is jelentős összeg. Ezeket a festményektől kezdve a „téli ablakokig” — 4 550 fl. 30 xr.-re becülték, alig többre, mint a háromezer kötetnyi könyvet.

A legdrágább könyveket a bécsi gyűjtemény őrzi: eltekintve most a harminc kötetnél is terjedelmesebb művektől, egy ősnymtatvány látszik a legbecsebbnek: *Biblia sacra in alt lateynischer Schrift in folio anno 1478 zu 60 fl.* Legkevesebb értéke egy újabbkori komédiasorozatnak van: 31 mű (s kötet) összesen 8 fl.-t ér. Gottsched *Ausführliche Redekunstja* 1750-ből 1 fl., egy 1550-es Machiavelli 2 fl., s pl. az *Oeuvres diverses de Rousseau* két kötetben 7 fl.

5.2. Lehetetlennek tűnik a két könyvtár 1692 művének igazán igényes bemutatása. Ezúttal csupán az lehet célunk, hogy néhány fontosnak vélt, a további vizsgálódásokat talán ösztönző tanulságot keressünk. Ehhez a két könyvtár anyagát nem szükséges külön kezelni: a rekonstruálható gyűjtőkör s a felépítés arról tanúskodik, hogy a két gyűjtemény azonos elvek alapján beszerzett anyaggal egymást kiegészíteni kívánta. Ez tulajdonképpen azt is jelenti, hogy a gyűjtésben fölöttébb kevés, gyaníthatóan csak egyetlen tulajdonos (vagy könyvtáros) vett részt: az újabb vásárlások döntő száma, s a feltétlenül kirajzolódó, nem túl áttekinthetetlen érdeklődési kör újabb, rövid időn belül gyorsan fejlesztett állományt mutat be. A tulajdonképpeni gyűjtést csak az évszázad első felében kezdték el, bizonyosan egy tulajdonos szempontjai szerint. A 16. századi könyvek száma — melyeket néhány korábbi ritkasággal együtt szintén maga szereztetett meg — feltűnően kevés, ám a 17. század végi könyvtermés már jelentős szerepet kapott. A legtöbb mű 18. századi, újranyomás vagy első kiadás. A jól áttekinthető érdeklődési kör egy bizonyos, a kortól éppen nem idegen enciklopédikus tájékozódási igényt is jelent: gyűjtésének különös súlypontja nincs, ám enciklopédikussága — melyet képzett-

sége, hivatása, társadalmi helyzete és az aktuális szellemi mozgalmak egyaránt befolyásoltak — eléggé felszínes maradt.

5.3. Valószínűleg kevéssé lenne eredményes, ha a könyvanyag vizsgálatát a nyelvek szerinti különválasztással kezdenénk. Ez azért sem volna igazán meggyőző, mert a tulajdonos számos művet nem eredeti nyelvén, hanem fordításban vásárolt, illetve vásároltatott meg. Kétségtelen a francia könyvek dominanciája, ezen kívül — a sorrenddel most a mennyiségi elosztást is jelezve — latin, német, magyar, olasz, spanyol, illetve török nyelvű könyvei is voltak. Ezúttal, mert a bemutatás szándékai mások, a magyar vonatkozások mellett sem időzhetünk. Negyvenkét magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású művet gyűjtött össze, döntően 18. századi kiadásúakat. Négy Verbőczy és három Istvánffy mellett Bél Mátyás, Pray György, Bethlen Farkas és Schwandtner látszik a legérdekesebbnek. Kívülük — nem számítva az alkalmi prédikációkat — két tétel figyelemre méltó: *Keresztény Seneca*. *Hungarische Bett Buch in 8*: és *Thelemacus in Hungarischer Sprache*.⁶ Az talán a legcélszerűbb, ha magyar vonatkozású könyveit is nagyobb egységekbe, ez első és igen vázlatosnak szánt áttekintés érdekében tematikus rendbe próbáljuk állítani. A téma szerinti csoportosítás azonban ezúttal sem eshet egybe a korabeli magánkönyvtárakban is szokásos hagyományos szakrendszerekkel. A nehézséget az okozza, hogy a korábban kialakult és követett szakrendszer most, a főleg 18. századi könyvek esetében, túlságosan szűknek bizonyulna, míg az ezt megújító „göttingeni rendszer” indokolatlanul elaprózná a vizsgálatot. Így a gyűjteményt — remélhetőleg mégsem túl önkényesen — négy nagy csoportba osztottuk:

- a) historia, juridica, geographia et militaria
- b) philosophia, logica et morale
- c) litteratura antiqua et moderna
- d) theologia

a) Batthyany Károly csaknem ötven esztendőn át katonáskodott az udvar szolgálatában. Az udvari modern képzésideal szellemében nevelését s pályáját erősen meghatározták a világi, főleg politikai-hatalmi érdekek. Ez a kulturális igény, amely főként hatalmi és katonai területre irányult, a társadalmi életben s a politikában a 17. század utolsó évtizedeiben már meghatározóvá vált — kétségtelenül francia hatásra. Batthyany Károly — könyvei bizonyosságával — a francia példa által befolyásolt legmodernebb akadémiai tanulmányi tervek szerint kapta katonai kiképzését. E korabeli, szerfölött átfogónak tervezett modern akadémiai tudományokról vannak emlékeink: a kimondottan katonai tanulmányok mellett kötelező volt „die Mathematika, Geometria, Architectura Civilis et Militaris, Castrametation, Attaquir- und Defendierung der Plätze, Geographia, auch die Welt- und Himmels-Kugel zuerkennen, Historia universalis, particularis, moralis, et politica, das Jus Publicum, civile, et municipale der Kayserlichen Erb-Königreich und Länder, wie nicht weniger die

⁶ BÉL Mátyásnak két munkája szerepelt a könyvtárban: *Hungariae antiquae et nova prodromus*. 1723. Nürnberg. Értéke 1 fl., illetve *Notitia Hungariae novae historico geographica*. 3-t^h. in fol. 1735—1742. Értéke 14 fl.

Hispanisch, Italianisch, und Frantzösische Sprachen".⁷ Batthyany Károly könyvanyagának jelentős részét lehetne e tudományok szerint rendezni: tanulmányai nyomán, s hosszú hadi pályája szolgálatában túlnyomórészt praktikus könyvekből álló nagy könyvtárat gyűjtött össze magának. A nagyszámú, gyakran erősen használt, „theils getruckten, teils gezeichneten” térképek mellett a harcászati elméleti, de főleg gyakorlati tankönyvei, s tanulságul szolgáló hadtörténeti munkák szerepelnek itt nagy számban. Íme, néhány példa: *Militär Granitz Rechten von Warazdiner Generalrat im Jahr 1752*, *Hof Kriegs und Reitschul 1729-ből*, *Kriegs Kunst zu Pferd*, *Beschreibung einer neuen Büchsenmeisterey*, *Ordnung über ein königliches Husarn Regiment in zwei Bänden*, *L'art de la Guerre in 2 Bänden*, *Ecole militaire* három kötetben, vagy *Öffentliche Übungen aus denen Militärischen Wissenschaften* folio kötésben. Lehet, hogy a példák kiválasztása önkényesnek látszik, de nem az: a formátum szerinti rend miatt nehezen rekonstruálható gyűjtemény egységesnek tekinthető, s mind újabb szerzeményekből áll.

b) A philosophia, logica et morale gyűjtemény valójában nem nagy, de figyelemre méltó: igen sok a neveléssel foglalkozó újabb munka, közülük a legérdekesebb minden bizonnyal Locke műve, amit Batthyany francia fordításban vásárolt meg. (*De l'education des enfants*, 1721.) Filozófiai gondolkozását — feltéve, ha hiszünk átgondolt gyűjtőmunkájában — igen erősen meghatározta Seneca: *Pensées de Seneca* két kötetben, *Esprit de Senecue*, Marcus Aurelius és később Lipsius művei jelzik érdeklődését. A skolasztikus filozófia kézikönyve után nagy ugrással következnek a legmodernebbek: Voltaire három kiadásban tizenhét kötettel, Rousseau négy kötetben, egy 1758-as Montesquieu három kötetben, és *Die Mathematischen Wissenschaften von Christian Wolff* in 2 Bänden. Wolff érdemeit ugyan nem szabad eltúloznunk, de az bizonyos, hogy a leibnizi racionalizmus népszerűsítésében fontos szerepet játszott. Egyszerűbb formában tette hozzáférhetővé a szélesebb, kevésbé beavatott olvasókör számára, s bizonyos, hogy Batthyany Károlynak is szüksége lehetett az egyszerűsítésre.

c) A litteratura antiqua et moderna a könyvtár — s ezzel a gyűjtő — fontos területe volt. Több szempontból érdekes anyag ez: egyrészt következik a filozófiai gyűjteményből — jelét adva annak is, hogy az anyagok átgondolt válogatás eredményeként álltak össze —, másrészt a német nyelvű felvilágosodás-irodalom recepciójáról tanúskodik, harmadrészt pedig — a teológiai anyaghoz viszonyítva — az eddig szokásosnál árnyaltabb megítélést igényel. Az irodalom Homérosszal kezdődik, három kiadásban: kétszer Daciere francia fordításában, egyszer németül, 1754-ből. Terentius komédiái, Catullus, Vergilius három kiadással, Horatius, Cicero hét kiadással és huszonhárom kötettel, Ovidius öt latin, illetve francia kiadással jelzik a klasszikus irodalom iránti érdeklődést. Az igen széles körben elterjedt Fenelon két kiadással is szerepel a könyvtárban, aztán Fontenelle válogatott művei, Boilau, Voitur, Tasso olaszul, a bécsi udvari költő, Metastasio és Giocoso öt drámája érdemelhet figyelmet. Három Don Quihotte és két Tom Jones kiadása volt a gyűjteménynek. A francia klasszikusok, Corneille, Racine, de leginkább Molière meglepően sok

⁷ A bécsi nemesi akadémia programjából, 1692-ből. Niederösterreichisches Landesarchiv B VIII. 8/3, 1691—1694. fol. 488. Idézi: Eva-Marie CSÁKY LOEBENSTEIN: *Studien zur Kavaliertour österreichischer Adeliger im 17. Jahrhundert*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Wien—Köln—Graz, 1971.

munkájukkal szerepelnek. Albert Haller költeményeit és Gellert meséit, illetve elbeszéléseit sorolhatjuk még e szakba. Batthyany megszerzi Winckelmann egyik korán elhíresült művét is — *Monumenti antichi inediti spiegati et illustrati*, 1767 — és vásárol Gottschedtől is. Johann Christoph Gottsched, a meggyőződéses Wolff-tanítvány három munkájával szerepel a könyvtárban: az *Iphigenia* című drámájával, a „*Geschichten der Königlichen Accademie der Wissenschaften zu Paris*” tizenegy kötetével, valamint az *Ausführliche Redekunst nach Anleitung der griechen und Römer* című munkájával, amit 1750-ben jelentetett meg. E felsorolt művek — s ez esetben Gottsched különös figyelmet érdemel — arról tanúskodnak, hogy a német felvilágosodás első hulláma, amely a 18. század közepéig tart, s az alkotók a későbbieknél sokkal erősebben támaszkodnak a francia klasszicizmusra, jelentős szerepet kapott a könyvtárban. Lehet, hogy Batthyany Károly tudott a későbbi fejlődésről, de az első szakasz jelentős elméleti és szépirodalmi sorozatát a század közepétől kezdve már nem gyarapította új kiadványokkal. Valószínű, hogy ezt nem a gyűjtési kör megváltozásával, sokkal inkább a recepció késésével kell magyaráznunk.

d) A teológiai könyvek száma meglehetősen nagy. Az ájtatossági- és imakönyvek, valamint a dogma- és egyháztörténetek most annyiban érdekesek, hogy a válogatást vizsgálva szintén kirajzolhatnak egy körülhatárolható érdeklődési kört. Itt azonban nehézségekbe ütközünk: ha a könyvtár eddig föl-vázolt főbb témái arról tanúskodnak, hogy megalapozott és homogén irányú gyűjtőmunka eredményeként születtek, itt két, durván különválasztható körrel kell számolnunk. Mindenekelőtt jól nyomon követhető egy jellemző vonulat Szent Ágoston vallomásaitól a Port Royalig. Thomas Kempis összegyűjtött művei, aztán az *Imitatio Christi* három különböző kiadása szerepel a gyűjteményben. Pierre Nicolo-nak, a Port Royal szellemi vezérének, aki Antoine Arnauld-t az emigrációba is követte, két könyve került a könyvtárba, köztük tizenhárom kötetes főműve: „*Essais de morale et instructions théologiques*, Paris. 1671.” Egy másik munka az 1765-ben összeírt *Catalogus librorum prohibitorum* szerint tiltott mű, Batthyany Károly azonban megőrizte az indexre tett janzenista bibliát: *La Nouveau Testament en françois avec des reflexions morales*, Amsterdam, 1728.

A tulajdonos ugyanakkor különös érdeklődést mutat az egyházi retorika iránt is: Bourdaloue minden kiadványát őrzi könyvtára. A jezsuita Bourdaloue hosszabb időt töltött XIV. Lajos udvarában, azután, a hugenották térítésére, Montpellierbe került. Prédikációi didaktikus világosságuk, és éles elméjű felépítésük miatt váltak népszerűvé. Hatása a 18. századi katolikus területeken is nagy lehetett, ez bizonyítja, hogy 34 kötetben tizenöt művét találjuk Batthyany könyvtárában. A másik nagyra becsült prédikátor Jacques Bossuet volt: 1747-es, 17 kötetes összkiadásával szerepel a gyűjteményben, de másik két válogatott kiadást is találunk. Bossuet, aki később a dauphin nevelője lett, századában a katolikus szónoklat legnagyobb mestere volt, beszédei a kor legkedveltebb irodalmi stílusához igazodtak. Írt prédikációkat, retorikai virtuozitással dicsőítő és gyászbeszédeket, melyeknek azonban — a modernebb kutatás állításai szerint — csak formájuk lenyűgöző. A janzenista törekvések nagy ellensége volt, s az abszolút monarchia feltétlen híve.

A könyvtár teológiai gyűjteményének két markáns vonulata így kapcsolódik egymáshoz: egyrészt a janzenizmus iránti feltétlen szimpátia, valamint a mozgalom ellenségeinek művei. Hogyan lehet e találkozást megmagyarázni? Az első magyarázat az lehetne, hogy a gyűjtemény többoldalúságát a tulaj-

donos többoldalú érdeklődése határozta meg. A második az udvarban ismert s befogadott szellemi mozgalmak fényében átgondolt gyűjtőtevékenységgel számol. Magam is azon a véleményen vagyok, hogy Batthyany Károly könyvtára a „katolikus felvilágosodás” szellemében tudósít a janzenista irodalom iránti érdeklődésről. S e késő janzenista törekvésekkel való szimpátia — amely a bécsi udvartól korántsem volt idegen — már nem zárta ki a világi irodalom, így a felvilágosodás szépirodalma iránti érdeklődést sem.⁸

E vázlatosan hagyott műveltségvizsgálattal, melyben a kutatás egymásra épülő fázisaival szándékoltan a műhelymunkát jeleztem, a módszerben és tudományos elemzésben is tanító Benda Kálmánt szeretném tisztelettel köszönteni.

ÖTVÖS, PÉTER

Une bibliothèque seigneuriale de l'année 1772

L'étude présente la bibliothèque du prince Károly Batthyany (1697–1772), principalement à la base des documents d'archives (inventaires, catalogues). Batthyany finit sa carrière militaire comme général de cavalerie à l'âge de 67 ans, il acquit le titre de prince en 1772, et il devint le grand-maître de la cour et le précepteur de l'héritier du trône. Bien que nous sachions très peu sur sa formation intellectuelle, il est pourtant à réfléchir qu'il obtint ce service de cour honorifique à une date, quand les idées des Lumières gagnèrent de plus en plus du terrain. C'est précisément pour cela qu'il est intéressant de reconstruire sa bibliothèque — du moins à la base des actes d'archives et des listes de bibliothèque conservées à la Bibliothèque Nationale Autrichienne. L'auteur analyse la composition de la bibliothèque de Károly Batthyany, rassemblée dans ses châteaux de Vienne et de Trautmannsdorf et il esquisse un tableau de ces collections.

⁸ A könyvkatalógusokat az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattára őrzi: Cod. 15.124. E rövid, vázlatos bemutatásban semmiképp sem igyekeztem filológiai pontossággal számba venni a magyar és külföldi könyv- és könyvtártörténeti kutatás számomra leghasznosabb eredményeit. Minden ismertetésből és elemzésből csak tanulhattam. A „katolikus felvilágosodás” kérdéséhez vö. Peter F. BARTON: *Jesuiten, Jansenisten, Josephiner*. Wien—Köln—Graz, 1978. Itt tudománytörténeti szempontból is alapos tájékoztatást olvashatunk, hatalmas bibliográfiai apparátussal.